

HIT és ERKÖLCS

A Selye János Egyetem Calvin János Teológia Karán a konvokációs előadások keretében folytatott decemberi kerekasztal-beszélgetés résztvevői: Dr. Lévai Attila, a Kar dékánja, Dr. Molnár János, a Kar dékánhelyettese, Dr. Szijártó István irodalomtörténész, a Százak Tanácsának elnöke, Hornyák László közgazdász, a Hartmann-Rico igazgatója, a Százak Tanácsának tagja. A beszélgetést levezették és lejegyezték: Dr. Somogyi Alfréd esperes és Dr. Kováts-Németh Mária, a Százak Tanácsának tagja.

Somogyi A.: Szeretettel köszöntöm a kerekasztal résztvevőit. Hitről és erkölcsről beszélgetünk. Hitről és erkölcsről gondolkodunk, s úgy tűnik, mintha ezek a kifejezések szinonimái lennének egymásnak. Bízom benne, hogy az alapfogalmak tisztázásán túl, az érdemi részről is tudunk majd beszélni. Fontos, hogy amikor hitről beszélünk, a Szentírás alapján tisztázhatjuk, hogy a „**hit a remélt dolgok valósága és a nem látható dolgokról való meggyőződés**” – ezt találjuk a Zsidókhoz írt levél 11. fejezetének 1. versében. Az erkölcs definíciójával kapcsolatban, a mai fiatalok már egy kicsit problematikusabb helyzetbe kerülnek. Mi az erkölcs? Az erkölcs szót hallva rögtön magatartásra, nemi viselkedésre – barátnőm van, vagy menyasszonyom van – valami ilyenre gondolunk. Arra kérem a tisztelt jelenlévőket, a kerekasztal résztvevőit, hogy próbáljuk végiggondolni azt, hogy mi lehet a gond ezzel a kifejezéssel? Miért érthetik könnyebben a fiatalok a hit kifejezést, és miért áll távolabb tőlük az erkölcs szó értelme? Azért teszem fel így a kérdést, mert ha logikusan gondolkodunk, éppen fordítva kellene, hogy legyen. Az **erkölcsöt, a magatartást kellene, hogy a fiatal hozza magával családból, iskolából, közösségből** és a hit lenne az – ebben a szekuláris világban –, ami egy picit több, picit „elitebb”. Hogyan látják ezt a kérdést?

Molnár J.: Mikor vallástudományt tanítok, annak is a fenomenológiai részét, azzal szoktam kezdeni, hogy **az ember egy homo regius**. Ha akarja, ha nem. Ha bevallja, ha nem, mindenképpen hisz valamiben vagy szeretne valamiben hinni, de mindenképpen hisz valamiben. Hogy miben, az egy valami másik kérdés, tehát hisz valamiben. Ez egy velejáró valami az embernek. Anélkül az ember nem tud lenni. A valamikori kommunizmusban, amikor belépett a pártba, akkor is ki kellett egyenlítődnie a vallási kérdésnek. Be kellett vallania, hogy ő ateista. Ateista volt, de templomba járt minden szerdán, mert akkor voltak a gyűléseik, ahol bizonytságot kellett tennie a hitéről mindig. Abban, hogy nem hisz? **A másik az erkölcs**. Az erkölcs így fiatal korban talán az, amikor arra szorítkozik, hogy van barátnőm, barátom. Hogyan viszonyulok hozzá, hű vagyok, vagy nem vagyok hű hozzá, persze ez az erkölcsnek egy kis része, a többi része az, hogy hogyan tudok viszonyulni a másik emberhez, elvárom e magamtól is ugyanazt, amit a másik embertől várok el. Be tudom-e teljesíteni én is azt, amit elvárok a másik embertől. Az erkölcs valahogy nem tud elrugaszkodni semmiképp a tízparancsolattól, mert valahogyan azzal van kapcsolatban. Az erkölcs egy kicsit komplikáltabb, egy odaadóbb magatartást jelent.

Somogyi A.: Ezek szerint **a hit és az erkölcs óhatatlanul összefügg:** egyik a másiktól következik. Talán az ifjúság miatt, két idézet, az egyik egy könnyedebb történet: az István a király c. rockopera végén a koronázási jelenetkor van egy nagyon érdekes fél mondat, amikor a megkoronázott István ezt mondja: „Veled Uram, de nélkülöd.” Valami hasonlót fejez ki Ady, amikor azt mondja „Hiszek hitetlenül Istenben, mert hinni akarok.” Hogyan fog fejlődni az erkölcs, ha „hiszek hitetlenül”, és ha „veled Uram, de nélkülöd”? És hogy fejlődik ki az emberben az erkölcs akkor, ha „hiszek, és benned hiszek Uram Istenem, és nem másban”? Tehát lehet-e a hitből kétféle erkölcsnek kinőnie? És oka lehet-e a mai állapotoknak az, hogy

ha nem az Istenhitből fakad az erkölcs? Vagyis a „veled Uram, de nélküled”, meg a „hiszek hitetlenül Istenben”?

Szijártó I.: Az ember először betűt vet, aztán számot vet, és végül keresztet vet. Mindenki eljut oda az élete folyamán, amikor ezt érzi. Orvos barátainktól szoktuk hallani, hogy ateisták nincsenek az intenzív osztályon. - A dolgokat a végén is kell látnunk. Azt szokták mondani a tanárok, hogy amikor leérettségiztettél egy osztályt, akkor tudod, hogy elsőben, másodikban, harmadikban, mikor mit kellett volna tanítani, mikor mit kellett volna másképp tenni. Francis Bacon Ovidius nyomán írja, hogy „**a stúdiók erkölccsé válnak**”. Mindaz, amit megtanultunk az életben, egy ponton erősíti a jellemünket, tehát egyenesíti a gerincünket, megértőbbé tesz, megbocsátóbbá. Az erkölcsi romlásról beszélünk, és amiről szó van, az tulajdonképpen ennek a változásnak, ha úgy vesszük, a szükséges velejárója.

Somogyi A.: Ha jól értem, akkor létezik egy átmeneti állapot. Ha az egészséges keresztyén értékrendből kivesszük a hitet, akkor az is adhat egy bizonyos erkölcsi magatartást, csak hogy az nem olyan, mint amire mi, a keresztyén térfélen számítunk. Tehát ez is erkölcs és az is erkölcs. **Elképzelhető, hogy a jelenlegi európai erkölcsi válság éppen azért alakult ki, mert nem az Istenhit talajából kezdett a mai európai erkölcs kinövekedni?** Sokat hallunk arról, hogy mi az európai értékrend alapja. Egyesek szerint a keresztyénség, sokan pedig azt mondják, hogy az ember tisztelete, az emberi méltóság és a humanizmus. Akár így van, akár úgy van, a kedves jelenlévők szerint mi okozza Európa jelenlegi erkölcsi válságát?

Lévai A.: Kicsit vissza is térve a korábbi témakörhöz. Két dolgot látok ezzel kapcsolatosan. Az egyik az, hogy **megkülönböztettünk egy olyan fajta erkölcsiséget, ami nélkülözi a hit alapokat, másrészt a keresztyén hitben járó ember számára a kettő együtt párhuzamosan fut.** Hiszen, gondoljunk bele abba, hogy az az Ady, aki leírja „hiszek hitetlenül Istenben, mert hinni akarok”, ugyanaz az Ady írja le azt is, hogy „**Az Isten van valamiként/ minden Gondolatnak az alján,/ Mindig neki harangozunk,/ S óh, jaj, én ott ülök a balján.**” Tehát, bár megvan benne ez a fajta dilemma, de nem kérdőjelezi meg magának az Istennek a létét. Lehet, hogy vannak olyan időszakok, amikor ez nem ennyire egyértelmű, de az egész életművet látva, azért ezt ki lehet jelenteni.

Tehát az, hogy kettévált ez a hit és erkölcsiség meghatározás az embereknél, nyilván arra való, hogy eredményezett egy olyan fajta anomáliát, hogy igazából az európai keresztyén kultúrkör, ha úgy tetszik, akkor legfeljebb kultúrkör maradt. Sajnos.

Ezt látjuk sokféle ilyen jellegű vitában, abban, hogy kimarad a keresztyén értékrend megvallása az EU alkotmányából, és látjuk azoknál a megnyilvánulási formáknál is, amelyek idézik azt. Az egykori keresztyén Európa nem képes felvállalni azokat az értékeket, azt a hitbeli odaállást, ami évszázadokkal korábban egyértelmű volt. Természetes, hogy mindezek figyelembe vételével, nem szabad csodálkoznunk azon, hogy ezek ilyen módon alakulnak életünk történéseiben úgy, ahogy alakulnak. Nem szabad csodálkoznunk azon, hogy azt látom magam körül, olyan szituációban élünk, amelyben csak kapkodjuk a fejünket, és nem értjük mi akar ez lenni, és azzal szembesülünk, óhatatlanul ki kell mondani jelen pillanatban úgy tűnik, mintha gyengék lennénk, hogy a veszélyforrásokat magunk körül elhárítsuk.

Hornyák L.: **Az utóbbi két évszázadban a keresztyénségből kiinduló ember valamilyen módon kimondva – kimondatlanul függetleníteni akarta magát a keresztyénségtől.** Talán szégyenkezve vagy nem szégyenkezve, nem merte vállalni a keresztyén értékeket. Hanem csinált magának egy hasonlót, de mást. És ez a hasonló is más. Mára már az lett, hogy a hasonlót se mondják, csak azt mondják, hogy más. Ez az európai érték. Ebben van sok

minden, ami a keresztyénség szempontjából elfogadhatatlan, vagy nem jó, de mégis mindig ezt mondják európai értékek.

Igen, én úgy látom, mint aki a szocializmusban nőtt fel, és közgazdászként egy kicsit leegyszerűsítem a dolgokat, **Európa nemzetei két irányból jutottak el oda, ahol most vannak.** A volt szocialista országokban, ahogy imént is elhangzott, megpróbálták a hitet helyettesíteni valamivel. Tehát ugye voltak a szabályok, volt a párt, voltak az úttörők, s volt kisdobos. Volt szocialista erkölcs, megpróbálták helyettesíteni a hitet. Én úgy látom, hogy a II. világháború lehetett a fordulópont, mert a világháború előtt azért a napi élet része volt a hit, az iskolákban a feszület. Szabó Magda az Abigélben mutatja be ezt a kort.

Amikor a szocializmusnak vége lett, akkor nem helyettesítettük gyakorlatilag az úgymond szocialista erkölcsöt ismét a keresztyén erkölccsel vagy bármi mással. Tehát úgy látom, **ma nem adunk fogódzót a fiataloknak, az embereknek. Számomra az erkölcs az, hogy hogyan viselkedünk, nagyon leegyszerűsítve, bizonyos szituációkban, bizonyos helyzetekben.** *Nekem három lányom van, olyan korúak, mint itt a hallgatóságban ülők. És látom, hogyha a családban vagy a hittanórán ők nem kapták volna meg azt, amit megkaptak, akkor kicsit elvesznének.* Hogy a nyugati társadalmak, hogy jutottak ide, azt hiszem ott meg a túlzott liberalizmus. Tehát elég, hogy engedett minden, szabad vagyok. *A mai világban azt látom a problémának, hogy a „szabad vagyok” tisztelete, az erkölcs hiányzik, hogy az egymással való kapcsolat szabályainak betartása, és a normák föloldódtak.* Tehát az elképzelhetetlen volt még húsz - harminc évvel ezelőtt, hogy egy iskolai órán együnk, igyunk, ne vegyünk föl köpenyt. Úgy néznek ránk, mint egy ufóra, amikor azt mondjuk, hogy ez valami, pedig én azt mondom, az igazodás valahol ott kezdődik, hogy gyermekkorban megtanítjuk a szabályokat az embereknek.

Én nagyon sok új belépő kollégával találkozom, akik ebbe a z generációba tartoznak, így hívják most a legutóbbi generációt. Akik nem kapták meg az alapot, azok eltévelyednek, különösen egy német cégben, ami különösen arról híres, hogy borzasztóan strukturált, szabályt szerető. **Tehát ebből a két irányból menő folyamatból hiányzik az igazodási pont.**

Kováts-N. M.: Az én gondolkodásomban nem tud ketté válni a hit és az erkölcs. Végeredményben több mint 900 éven keresztül az egyház közvetítette az iskolán keresztül is azokat az értékeket, amelyek jelentették az erkölcsöt vagy befolyásolták, meghatározták az erkölcsi magatartást. Ahogy esperes úr is fogalmazott, régebben ez a magatartásban valósult meg.

A diákság, a fiatalság mindig megpróbálta, mert ez a természete, a korlátokat feszegetni és lazítani. A korlátok erőteljes, látványos feszegetését általában a serdülőkorban szokták megtenni, de mivel alapot kaptak mind a szülői házban, mind az iskolában, - azt gondolom, valós dolgot mondok, mert valóban kaptak alapot, mert voltak eligazodási pontok - ezeket a korlátokat csak bizonyos keretek között lehetett tágitani, aztán visszatértek hozzá, mármint a szabályokhoz, normákhoz, amikor felnőtté váltak.

Ma valami teljesen másról van szó, mivel az egyik, **a hit ismerete eleve hiányzik.** Az egyetemi hallgatók nagy többségében - mértem is - nem értik mi az, hogy keresztyénség, még azt sem tudják felsorolni, kik tartoznak a keresztyének közé, vagyis melyek a keresztyén vallások. Olyan alapvető dolgokat nem ismernek a világról, amit nem is gondolunk, és sajnos sehol, semmikor nem tanítunk. A könyvek könyvét, a bibliát, az európai és magyar kultúrkincset. Sajnos az erkölccstan tanítása ezt nem oldja meg.

A két világháború között volt erkölccstan tanítása középfokon, de így: **Hit- és erkölccstan.** A szocializmus idején pedig a Neveléstan keretében a szocialista erkölccstan, mint nevelési feladat. Az erkölcsöt nem lehet jelzővel ellátni, mert olyan nincs. Az erkölccstan tanítása viszont mindig az iskolai keretek között a Neveléstan feladata volt, ma is! Csak nem vesszük

komolyan, hanem bevezetünk egy új tárgyat, mint a szocializmusban, a középiskolákban „A világnézet alapjait”. Volt ilyen tantárgy, amivel akkor agymosást próbáltak elérni, de azért nem sikerült. Ma viszont nem tudjuk, mi folyik az Erkölcstan tantárgy keretei között. Nem olvastam erről látogatói jegyzőkönyveket, mondjuk a minősítés helyett. A szocializmusban, ahogy említettem, nem sikerült a teljes agymosás, mert volt egy olyan generáció, akik abban növekedtek fel, hogy mi a hit, mi a szabály és a norma.

Nincsen nevelés anélkül, hogy szabályokat és normákat ne adjunk tovább, de ma nincsen szabály és norma. Egyetlen egy remény, szerintem, éppen a kereszténység mibenlétének ismerete lenne az, Európában. Mert a tízparancsolatot meg kellett tanulni mindenkinek, most semmilyen parancsolatot nem kell megtanulni senkinek sem. A büntető törvénykönyvet csak azok szokták ismerni, akik mindig el akartak követni valami rosszat, s el is követték.

Néhány gondolat a lényegtelenről, Hamvas Béla mondja. „A modern élet új kategóriát teremtett: a lényegtelenséget.” Ennek a bővületében élünk. Határon túli konferencián meghallgattam egy anyaországi, magát teológusnak – nem mondta meg hovatartozását - nevező hölgy előadását a digitális kommunikáció témakörben. Az első másfél órában nem hallottam mást, mint melyik generáció a digitális bevándorló és melyik a digitális bennszülött. Ki mihez ért, minden differenciálás nélkül. Természetesen az utóbbiak mindenhez. Nem értem, akkor miért kell a digitális eszközökkel való foglalkozások óraszámát még emelni? S milyen sokan küzdenek ezért?

Ezt a tapasztalatot azért osztottam meg, mert a **generációk közötti ellentmondás természetes, de ezt többen szakadékként szemléltetik.** A probléma, hogy nem a generációk közti párbeszéd hiányáról beszélnek. Ez sokkal súlyosabb kérdés, mert a generációs ellentmondás mindig volt és mindig lesz. Ha ezt ilyen - olyan fogalmakkal is megerősítjük, sőt azt a látszatot keltik, hogy az úgynevezett új generáció - akire nagyon büszkék vagyunk, és nagyon bízunk bennük - mindenhez ért, és akik előttük voltak, azok pedig semmihez, akkor tényleg nincs, amit örökíthetünk. Ezért tartom különösen fontosnak a hitet, a kereszténységet, melynek ismerete nem lehetne választható tantárgy. A választás szabadsága, az ember döntése felnőttként. Amíg Németországban és Ausztriában egyáltalán nem választható tárgy, mert az egyetlen reformnál nem volt kérdés, hogy a hittan kötelező tantárgy, addig a volt szocialista országok – Lengyelország kivételével - nem tudták, mi tartozik az alapműveltséghez, ezét a hittan csak választható tantárgy.

Számomra igen fontos gondolat, amit **XVI. Benedek** fogalmazott meg: **„Ellentmondás az új generációtól megkövetelni a természeti környezet oltalmazását, ha a nevelés és a törvények nem segítenek nekik abban, hogy saját magukat tiszteljék”.** A hit világosan fogalmaz, hogy az ember méltóságát meg kell őrizni. Sok olvasmány is ezt próbálja hirdetni, csak összetévesztik a tiszteletet a kényeztetéssel, a szabadságot a szabadossággal... Ezt hogyan teremtettük meg? Média? Vagy mi hiányzik?

Somogyi A.: Karácsonyra készülünk, valószínűleg otthon sokan lapozgatják a régi szakácskönyvet, a mákos bejgli receptjét. El tudják képzelni a tisztelt jelenlévők a mákos bejglit mák nélkül? Tehát **lehet beszélni keresztyén kultúráról, a kereszténység lényege: Jézus Krisztus nélkül?** Karácsonyról lehet beszélni Jézus Krisztus nélkül? Ezt a lehetetlenséget megtettük. Szerintem azért keveredtünk ide, mert a kereszténység lényegét, Jézus Krisztust kihagytuk a történetből. Európában mostanság lehet beszélni keresztyén kultúráról, meg keresztyén hagyományokról, csak éppen magáról a keresztyénség lényegéről nem. Nem „szalonképes”. Innen hogyan tovább? Merre induljunk?

Szijártó I.: Blaise Pascal írta, hogy minden méltóságunk a gondolkodásban rejlik. Igyekezzünk tehát helyesen gondolkodni. XVI. Benedek pápa – még, mint Ratzinger bíboros - írta azt, az európai alkotmány 42. cikkelyében benne van, hogy szabad kereszténynek lenni

Európában. **Évszázada tartó romlás, amiben vagyunk**, egy olyan posvány, amiből próbál minden egyház kikeveredni. Ezzel egyszerűen szembe kell nézni. Kant embere még valóságos alternatívák között őrlődött, hogy hamis tanúzásért a fejdelem halálra ítélni. És akkor most tanúzzon vagy nem? Kant szerint „**a személyiség lovaggá ütése**” akkor történik meg, amikor az én képes önmagát választani. Amikor mindaz, amit ő a világban lát, leszűrhetővé válik a maga számára, amikor a gerince kiegyenesedik, amikor kitisztulnak a gondolatai és tudja, hogy mit szeretne mondani. Valamelyik öreg barátom mondta, hogy egyszerű falusi szülei úgy bocsátották útra, annak idején, hogy mindig a dolgok végét is lássa. Tehát úgy kezdjen el valamit dolgozni, tervezni, akár mezei munkát, lássa a végét. **Exitus acta probat (Ovidius) Igen, a vég igazolja a tettet.**

Ma az emberiség, - az y vagy z generáció – nagy veszélyben van. A klónozást báránnyal kezdték annak idején egy angol laboratóriumban, és most ott tartunk, hogy az interneten hirdetik azt a tablettát, amit bevesz az egyetemista, s 45%-kal jobb lesz a teljesítménye, kifényezi az agyát, és jobb lesz a teljesítménye. De tudjuk, hogy ez mibe fog kerülni neki?

Én annak idején, és most már az érettségi találkozókról visszatekintve a fiatalok sorsát is látva, azt mondtam, hogy olyan dolgokon nem kell vitatkozni egy tanárnak, hogy milyen csónadrágot hord, vagy trapéz nadrágot, hogy a haja hosszú vagy rövid, de arra figyeljen oda, ha a serdülő szétrohán a tüdejét, annak soha nem lesz négy literes a tüdő vitálkapacitása. Hogyha egy ifjú hölgy a nemi életet túl korán elkezd, számolatlan partnerrel, akkor esetleg a családi élete tönkremegy, mikor lelkileg is érett lenne rá, akkor fogja látni, hogy nem lehet gyereke. Így értettem, hogy a vége felől is nézzük a dolgokat. **Az emberiség számára a dolgok nincsenek végig gondolva.** Lásd a klímaváltozást, a háborúkat vagy éppen a kényszerű népvándorlást. Fontos információ, hogy mi, azért az emberiség 85%-ánál jobban élünk. És akinek még lakása is van és enni is kap, ráadásul még félelem nélkül megvallhatja a jó Istennek a terveit, az életét – csak néhány százaléka az emberiségnek. Tehát lenne miért hálát adnunk. Szóval, valahogy így, a vége felől nézzük.

Molnár J.: Az ember a saját sorsát és a saját érvényesülését a saját kezébe akarja venni. Ő akarja csinálni. Ez nem megy olyan egyszerűen. Itt már említettük a szocializmus idejét. Én megéltem azt, amikor még én jártam iskolába, eleinte, mint minden iskolában, imádkoztunk. Nem tudom pontosan 48-tól 50-ig így volt. Utána aztán azt mondták imádkozás nem lesz, el kell énekelni a munka dalát. A munka dalát kellett énekelni az imádság helyett reggel is és befejezéskor is. Aztán egy-két év után, hát talán jobb lesz, ha hétfőn reggel és péntek délután. **Ezalatt az ember szép lassan először az imádságot a munka dalával akarta helyettesíteni, utána már az sem kellett.** Ugyanakkor ebben az időben nyugaton az emberiség annyira a liberalizmusnak a karmai közé került, hogy máig nem tud belőle szabadulni. Mi a liberalizmus? Én, én, én. Nem érzi azt a liberális, mi van a másikkal. Ismerjük a liberálisokat, mindenkinek mindent szabad, de ha valaki azt csinálja, amit nem akarnak, az rossz. Tehát tulajdonképpen az emberiség olyan rossz ösvényre tévedt, és nem tudjuk mi a számunkra a kiút.

Somogyi A.: Ez a néhány lózung is legyen a hallgatóságnak a tarsolyában, hogy majd idővel, ha most megjegyzi, később elmondhassa. Nagyon jó definíciót hallottam a liberalizmusra, Magyarország miniszterelnöke mondta: liberális barátaink olyanok, akik mindenkinek a véleményét messzemenően tolerálják, kivéve a fasiszta véleményt, akik nem tehetnek arról, hogy a saját véleményükön kívül az összes többi fasiszmusnak tartják.

Lévai A.: Nem kell, hogy titok legyen a hallgatóság előtt, korábban picit támpontokat kaptunk a beszélgetéshez, s ezekben a támpontokban vannak leírva gondolatok is. A támpontoknál szerepelnek a generációs különbségek, a digitális bevándorlók és a digitális bennszülöttek. **A**

generáció-váltásnak a problémája a generációs különbségek problémája, amelyek összefüggésben vannak gyakorlatilag a hittel, erkölccsel, mindennel. Elmondunk itt már hát szépen „puffogatva jelzőkkel” y generáció, z generáció vagy ilyen - olyan generáció. Valahol, saját **megítélésem az, hogy a visszarendeződési elv a hit, ugye számomra magától értetődően mindennek fölötté áll.** A visszarendeződési elv, az valahol az időben keresendő. Azt hiszem Szenes Iván írta azt a slágert, hogy „Állítsatok meg a Földet, le akarok szállni róla.” Nos én nem akarok leszállni róla, de legalább egy kicsit lassítanánk. Mert a generációs különbségek abból fakadnak, hogy 100 esztendővel ezelőtt még az apa megértette a fiát, és az unoka a nagyapját. Ez a mostani világ meg olyan, hogy én apaként már nem minden esetben értem a 12 éves lányomat sem, mert olyanfajta jelzőkkel jön felém, amelyeket nem igazán értek. Oly mértékben terjedt ki a XX. században a világ körülöttünk, hogy a fejünket csak kapkodjuk, és nem tudunk vele mit kezdeni. Mindent, vagy majdnem mindent az időfaktor határoz meg. Mert akkor vagy jó, mert akkor vagy tökéletes - és ez iránt harcolnak - ha minél jobban, minél gyorsabban tudsz teljesíteni. És ugye határidők határoznak meg bennünket. Dugig van a határidőnaplónk ilyen - olyan határidőkkel és a szerint élünk. A határidőink befolyásolják a kapcsolatainkat, akár a családukhöz, sajnos azt is nyugodtan lehet mondani akár barátainkhoz, szeretteinkhez és még sok mindenhez. Tolódnak ezek a határok, mert mindig ugye nem lehet prioritás, sajnos sok esetben az a gond, hogy a prioritásoknál a határidő-szabta munka az előtérbe kerül. S aztán persze azon kapjuk magunkat, és ez a generációnak a legégetőbb problémája, hogy nincs idő oly mértékben gyermeket nevelni, mint ahogy azt szeretnénk. Nincs idő olyan mértékben odafigyelni kapcsolatokra, akár az Istennel való kapcsolatra, akár a barátokkal való kapcsolatra. És elcsúszik az értékrend, és ez magával hoz még nagyon sok negatív tényezőt is.

Szijártó I.: Ezzel a gondolattal, ezzel a generációs dologgal nem értek egyet. Fekete Gyula író mondta, amikor azt mondtam, hogy én az unokáimmal nagyon jól szótérték, „persze mert közös az ellenség.” Szóval a generációs különbségek, azok valójában nem érzelmi vagy értékrendbeli különbségek, hanem éppen, amit mondtál arról, hogy a határidő napló az. Egy vezetőnek a funkciója határozza meg az életét, határidejét. Nem akarok senkit sem fölmenteni, csak azt akarom jelezni, hogy a gyerekeink más nyelven beszélnek, de ez adódik a helyzetekből. A TV-t el kellene zárni, a média, mint olyan 36 csatorna - 74 csatorna, gondoljuk végig, míg mindegyiket végig tekeri valaki, rámegy egy este. Tudnom kell, mit akarok nézni, mit játszik a Wolfsburg a Manchesteriekkel és akkor azt a kettőt akarom nézni, vagy ezt a színházi közvetítést, vagy ezt a krimi. Nem helyes, ha valamit, valahol majd csak találok alapon keresgél. *Ezt az értékrendet a gyerekek, unokák úgy fogadják, hogy az ami.* Én úgy gondolom, itt van a példának a szerepe. Arról szóltál, hogy a **végül is a hitnek, az erkölcsnek a szerepe, az örök emberi értékeknek az őrzőiként nekünk kell látnunk olyan dolgokat, amelyek nincsenek benne a TV programban.** Kodály Zoltánról köztudott, hogy nem hódolt be a Rákosi rendszernek. Kodályhoz bevitték a dolgozósobájába Arma spanyol kommunista zeneszerzőt, aki a „Madrid határán” kezdetű munkásmozgalmi dal szerzője volt. Kodály föl se nézett, dolgozott tovább. - Mester itt van a híres zeneszerző Arma. Kodály fölnézett: „inter arma silent musae.” És dolgozott tovább. Az arma a fegyvert jelenti, fegyverek közt hallgatnak a múzsák. Tehát vannak helyzetek, nehéz időkben értelmiségiek ezreinek, tízezreinek adott erőt az, hogy akadt egy-egy példa ember, aki meg tudta mutatni, hogy „sziszegve sem szolgálak aljas megnyomorító hatalmakat.” József Attila írta.

Hornyák L.: Más irányból közelítettem meg a dolgot, mint közgazdászként, nagyon világi emberként viszont, akinek van tapasztalata kívülről, de mondjuk a katolikus egyház működéséről. Én úgy érzem, hogy nem kerülhető meg a kérdés, hogy az egyház hogyan újul meg, hogyan tud gyakorlatilag lépést tartani a mai világgal. Mindig, amikor fiatal voltam, azt

akartam elkerülni, soha nem bírtam, ha olyan korú leszek, mint most vagyok, ne mondjam: „bezzeg a mi időnkben”. A mi időnk nem fog visszajönni, tehát nekünk úgy kell élnünk és úgy kell a céget vezetni, hogy a mai körülményeknek feleljek meg. Amikor elkezdtem dolgozni még telexgéppel küldtük az üzenetet, most dughatnám a konnektorba, bárhova nem bíránk fogni a jeleket; a közelmúltba nézve, egy régi TV-vel sem tudjuk ma már a digitális adást fogni. Tehát nekünk, **a hitnek az adását is egy kicsit át kellene alakítani úgy, hogy fogékonyabb legyen.** És most elmondok, egy történetet: mi új lakótelepre költöztünk, s amikor az első gyereket meg akartuk keresztelni, visszautasította az egyház, hogy nem vagyunk aktív tagjai a közösségnek.

Akkor költöztünk oda, sőt még templom sem volt, egy teremben tartották az istentiszteletet. És ott, ez a 80-as évek végén volt, a szocializmus után, nem kellett volna az egyháznak egy kicsit szorosabbra fűzni a kapcsolatot. Kimondottan visszataszító, elnézést kérek, üzenet volt. Természetesen elmentünk egy másik templomba, ahol ezt megoldottuk, és azóta is oda járunk. De voltak olyan tapasztalatok is, ahogy a mai generációval nem lehet, de a miénkkel sem lehetett erőszakoskodni. **Az az információs anyag, amit ma a fiatalok megkapnak óriási, média- zűrzavar, amiből ők sokkal jobban, mint mi, ki tudják szűrni a lényegét.** Megkockázatom, hogy folyamatosan növekszik az intelligencia szintje a társadalomnak, legalább is azoknak, akik ebben a lépést bírják vinni. Másként kell kommunikálni, azt hiszem nekünk is, az egyháznak is, mindenkinek, tehát nem lehet a régi módszerekkel próbálkozni. Én legalábbis úgy látom.

Somogyi A.: Beszélgettünk a „digitális bevándorlókról” és a „digitális bennszülöttekről”. Szénási Lilla egyik tanulmányában olvastam, hogy aki ír egy e-mailt és utána felhívja a címzettet, hogy „küldtem neked egy e-mailt”, az minden bizonnyal az idősebb korosztályhoz tartozik, vagyis „digitális bevándorló”. Mert a „digitális bennszülött” ugyanis nem hívja fel a címzettjét, mert ő természetesnek veszi, hogy a címzett megkapja és elolvassa az üzenetet. Ez egy kedves „recept” arra, hogy magunkról is megállapítsuk, hogy hová tartozunk.

Szijártó úr említette azt, hogy nagy a fiatal generációk közötti különbség, de valamilyen módon mégis csak ott kell lenni a gyerekekkel, a fiatalokkal. **Nekem van egy olyan érzésem, hogy arra kellene megtanítani az ifjúságot, hogy tudjon nemet mondani. Tudjon nemet mondani arra, ami nem erkölcs, ami nem érték, még akkor is, ha az nagyon érdekesnek és tetszetősnek tűnik.** Sokszor - szülőként – mi csak odáig megyünk el, hogy „édes fiam ezt ne csináld”! Lehet, hogy hatásosabb lenne, ha azt mondaná a szülő, hogy „ezt ne csináld, de gyere velem és csináld helyette inkább ezt”. Az egyház megújulása elindulhat az Önök meglátása szerint ebben az irányban? Ne ezt csináljátok gyerekek, ne ezt csináljátok családok, ne ezt csináljátok idős emberek, hanem mellé teszünk valamit, ami igazából krisztusi, keresztyéni értéket képvisel.

Szijártó I.: **Talán egyet. Ha az Istent keresed, akkor már meg is találtad.** Ez egész biztos, hogy így van. Nem gondolom, hogy erre lehetne bármilyen módszertani ajánlást adni. Mert mikor a kisgyerek a hajcsatot be akarja dugni a konnektorba, akkor kötelességem jelezni, hogy nem. Tehát vannak határozott egyértelmű tiltások. De **ami a lelki fejlődésével lenne kapcsolatban, ott a példának van a szerepe.** Tehát egyszerűen, hogy legyen jó együtt lenni a szülőkkel, a közösséggel, az már őt fogja vinni és viszi magával. Én nem tudom, nem hiszek abban, amit Laci mondott, hogy intelligensebbek a mai fiatalok. Intelligencia, mint inter lego a sorok közötti olvasni tudás. Nekünk, annak idején, muszáj volt megtanulni a sorok között is olvasni, mert csak úgy tudtuk meg a lényegét a Népszabadság híreiből, arról nem is beszélve, hogy mindenki az utolsó oldalon kezdte az olvasást a sportrovatnál és nem a vezércikkkel. Tehát az intelligencia az más. Egy falusi kovácsmester lehet intelligensebb a lényeglátásban, a dolgok megítélésében, mint egy egyetemi tanár. Tehát ez szerintem egy világos különbség.

Ebből adódik a válaszom arra, amit kérdeztél, hogy **segíteni tulajdonképpen én úgy képezem, hogy azzal lehet, ha homlokkal próbálunk kiemelkedni.** Fejjel sokan ki tudnak emelkedni de nekünk arról kell beszélni, hogy az életünk több a mindenkori ittlétnél. Nem 75 kg víz, zsír, hamu és vitaminból vagyunk, hanem van valami plusz, és ez a magatartásunkból is tükröződik. Én pápista vagyok különben, de azért a Szent Bertalan éjszakát nem kell, hogy most visszaadják. A hithez és erkölshöz képest a jog, meg a szabályok, csak minimumok. Valahogy nekünk sokkal többnek kellene lenni, mert tudatában vagyunk, hogy a mindenkori ittlétnél több az életünk. Bocsáss meg a kérdésedre nem pontosan válaszoltam.

Lévai A.: Valójában a megújulás, az egyházi megújulás, és ami ezzel összefügg a közösségi erkölcs, de ez az egyháznak is a szerepe. Többen vannak itt olyanok, akik annak idején az Ószövetséget Fodor Ferenc úrtól hallgatták és neki volt egy elhíresült mondása: **nekünk egyetlen egy esélyünk van a megmaradásra, az pedig nem más, mint a minőség.** De minőséget produkálni, az valójában mindig többlet tevékenységgel is jár. Vegyük a sportoló esetét, aki olimpiai bajnok szeretne lenni: azért eszméletlenül meg kell küzdenie. Egy dolog, van hozzá valami affinitása, talentuma, tehetsége, nevezze mindenki annak, aminek akarja, de a hozzá tartozó edzés-adagot, azt penzumként oda kell tenni, sőt a fölött kell, hogy az ember a lehető legjobb legyen. Áttételesen bár, de mindez az egyházra, s az egyházban szolgálatot teljesítő személyekre is vonatkozik. **Az egyház saját véleményem szerint azért nem tud atraktív lenni ebben a világban, mert elvesztette azt a fajta többlet igényét, amivel minőségibbé teheti a társadalomban lévőknek az életet.** Mert valljuk be, hogy egyszerűbb, sokkalta egyszerűbb az a fajta egyházi közeg, amelyben megvannak a meghatározó szerepek, amelyben megvannak a jól kialakult sztereotípiák, amelyek évről évre meghatározzák a szolgálatnak a jellegét. Ám minden, ami efölé jön, igazán az újítja az egyházat.

A mai kor, - s megint csak visszatérünk oda, hogy mai kor generációja - a mai kor generációja nem feltétlen a szószéki hirdetésben fogja megtalálni azt, ami végett vonzóvá lesz számára az egyház. **De e mellett a szószéki hirdetést nem helyettesítheti semmi.** Nem az van, hogy kicseréljük ezután valami virtuális világban, majd skype-on hallgatják ágyból, párnák közt, nem mondom tovább, nem ez a lényeg, hanem az a lényeg, hogy olyan jellegű feladata van magának az egyháznak is és az egyházban szolgálatot teljesítőknek is, hogy megtalálják azokat a formákat, eszközöket, lehetőségeket, amikkel többletet tudnak és jó, alkalmazható, vállalható, szerethető többletet tudnak adni a világnak. Amelyek után azt fogják mondani, hú de jó volt, és aztán jövök majd az istentiszteletre is, próbálnak aktívabban beleszólni ebbe a közösségbe. Lehet, hogy korábban úgy vélekedtem, hogy ósdi, meg maradi, meg egyebek, de valahogy otthonra leltem.

Somogyi A.: Nagyon jó gondolat. Mi, egyházi emberek, ezt így is szoktuk a magunk térfeléről fölvezetni, és van is realitása szerintünk. Világi térfelről nézve is van realitása? A gazdasági életben elsősorban marketingről és profitról van szó. Onnan nézve is igaz, amit Lévai dékán úr mondott?

Hornyák L.: Először, mint magánember, igény az lenne arra, hogy az emberek a modernizált egyházhoz, egy közösséghez tartozzanak. Most azonban előbb megy valaki a klubba, vagy a szépségszalonba, de azt is látom, hogy – nekünk pl. Balatonkenesén van egy hétvégi házunk, – az emberek kint állnak a platzon, nem férnek be, mert kicsike a templom, nyáron a nyaralókkal is tele van. **Ha egy olyan plébános van, ha olyan valódi Isten szolgája, aki úgy tudja megszólítani a közösséget, akkor oda gyűlnek az emberek,** és megy a híre. Igazából azt mondom, hogy egyáltalán nem reménytelen a társadalom ebből a szempontból. Nézzük csak meg azt, amikor árvíz van, vörösiszap-katasztrófa, amikor menteni kell, rádióba nehézsorsú emberről van szó, azonnal megmozdulnak az emberek. Meg lehet mozdítani, ha megtaláljuk a

hangot. Az üzleti világban azt szoktuk mondani, hogy már nemcsak terméket adunk, hanem szolgáltatást is. A hit képviselője is valahol egy szolgáltatás, viszont akkor föl kell, mérjem, hogy mik az igények. Tehát az én vevőmnek lehet, hogy kreálok neki egy igényt, hogy mit tudom én, hogy hupizöld csapteleppel jobb vizet kapni a kézmosáshoz. De ha neki valós igénye van, például kórházban, mint betegnek, vagy mint látogatónak legyen ott kézfertőtlenítő, mert arról nem beszélünk, hogy a kórházban a kórházi megbetegedések egynegyede fertőzésekből alakul ki.

Ez alapvető, ami szintén erkölcsi higiénia. És az emberekben még van az igény. Német cégnél dolgozva, hogyha én egy német kollégával megbeszélem, hogy 2016. augusztus 4-én találkozom vele a Notre Dame előtt, akkor biztos lehetek benne, hogy ott van. Én szerencsés vagyok, hogy ilyen környezetben nőttem föl és dolgozom. Lehet látni azt, hogy vannak olyanok, akik az üzleti világban görcs nélkül működnek, és ugye csak a gyors profit és a kizsákmányolás, vagy az, hogy átverem a beosztottam meg a partnert, de ezek nem működnek hosszútávon. Tehát az a cég, ahol dolgozom, 2018-ban lesz kétszáz éves. Ez hosszú idő, valamit jelent, és erre a cég büszke, annak ellenére, hogy ejfonon és tableten tárgyal. Átalakult már a világ, nem az van, hogy elküldök egy faxot, és egy hét múlva várok rá választ, hanem küldök egy e-mailt, és egy fél óra múlva várják a választ rá. **Átalakult a világ, de az erkölcsöt, azt nem kapcsolhatja ki.** És az, hogy a hit ott áll a háttérben, az csak egy erősítés és erősséget ad.

Somogyi A.: Most akarattal fogok úgy fogalmazni, hogy sokakban „kiverheti a biztosítékot”. Hornyák úr egy 200 éves cégnél dolgozik, én pedig egy 2000 éves cégnél vagyok alkalmazásban. Ha a mai világot a pénz mozgatja, már pedig az mozgatja, mert ezt látjuk és tapasztaljuk, és a gazdaság ilyen kifejezéseket használ, mint „termék” és „szolgáltatás”, akkor minékünk egy nagyon jó „termékünk” Jézus Krisztus, és van egy nagyon jó „szolgáltatásunk”, ami a kegyelemre való odasegítés. Itt egyházi emberek ülnek. Mennyire rossz ezt így hallani? Jézus Krisztust terméké degradálhatjuk? Az egyház tanítását, az igazságot, az üdvösséghez vezető utat „szolgáltatásnak” minősíthetjük? Újítani akarunk, modernizálni az egyházban is, de hogyan tudnánk átvenni a világ modelljeit? Én ezt egy kicsit tudathasadásos állapotnak érzem, amin nagyon nehéz túllépni...

Kováts-N. M.: A legnagyobb probléma, hogy félművelt világban élünk, és hiába rendelkezünk 200 és a 2000 éves örökséggel. **Nincs más megoldás, mint a jól neveltség úgy a tanítónál, mint a tanítottnál.** Az egyik oldalról: elmegy az ember nagy boldogan a templomba, és éppen karácsony van. Karácsonykor tele szokott lenni a templom. És erre azt prédikálja az a fiatal, okos, gyönyörű hivatást választó pap, hogy bezzeg most itt vannak... Nem jobb lenne? De jó, hogy ennyien vagyunk.

Rend a lelke mindennek. A szabályokat és a normákat be kellene tartani, tartatni. A viselkedést meg kell tanítani. A másik oldalról: ma sok szülő sem tudja, mit hogyan kellene cselekednie. Ahhoz, hogy a gyermeke elsődleges lehessen, templomba kell járni, ennek valódiságát gyermeknek a „könyvecskében” pecséttel igazolják. Sajnos nem egyedi példa, hogy az anyuka elviszi kocsival a gyereket a templomba, ő meg addig bemegy a templom melletti presszóba, s iszik egy kávét. Valahol ezért is félműveltek vagyunk.

Molnár J.: A kérdés az volt, hogyan lehetne megoldani, hogyan lehetne megújítani az egyházat. **Közösséget kell csinálni.** Generációs probléma mindig volt. Én a 25 éves unokámmal nagyon jól megértem magam és a 15 évessel is. Ez nem mindenkire érvényes. Ha van közösség, akkor van egyház is, van gyülekezet is. Egy példát mondjunk: „a hit gyülekezetet”, pedig a hit gyülekezetet évekig elég keményen kell fizetni. És mennyien vannak? Amikor hallgatom Németh Sándort, én kibújok a bőrömből, kiugrom az ablakon,

mert akkora valótlanágokat hall az ember, teológiailag pedig abszolút nulla. De mégis tele van a gyülekezet, egy közösség.

A múltkor volt egy előadásom: **a keleti keresztények hogyan élnek és hogyan vannak.** Hát ott mindenki mindenkit ismer. A pap persze mindenkivel jó barát, mindenkit meglátogat, és mindenkivel törődik, megkérdezi hova hordják a gyereket, mit csinálnak. Itt kellene valahol kezdeni. Közösséget csinálni, amíg nincsen közösség, addig nincs semmi.

Szijártó I.: A közösség szerepével teljesen egyetértek, az eklézsia-teremtés a legfontosabb. Arra a kérdésre, hogy lehetne az egyházat megújítani, nem tudok válaszolni. 2000 éve is már a farizeusok is föltették a kérdést, és akkor Jézus azt mondta nézd meg a pénzt. Adjátok meg a császárnak, ami a császáré és adjátok meg, ami az Istené. A napi életében mindenki eldöntheti ezt a kérdést.

Két kitűnő emberhez, nagy tudású hazánk fiához lehetett szerencsém 30 évvel ezelőtt, mindegyiket én hoztam először haza az Eötvös Collegiumba. Az egyik Joós Ernő professzor, aki evangélikus volt, de Montreálban a Concordia egyetem Loyola campusán volt filozófia professzor, aki az első üzleti erkölcs könyvet írta. A Marx Károly Közgazdasági Egyetemen, ahol csak az Ágoston-féle kommunista erkölcs könyvet ismerték, ebből a könyvből egy-két példányt a professzorok kézbe vettek, a többi pedig lerakták a pincébe, nehogy a hallgatók kezébe kerüljön. Az üzleti világban is lehet erkölcsösen gondolkodni. A másik professzor Molnár Tamás, aki konzervatív katolikus filozófusként, politológusként, szakértőként öt kontinensen járt és tanította, amit Ferenc pápa a beiktatásakor, pontosabban még Argentínában írt, Vergíliusra az Aeneas-ra hivatkozva, hogy **„vállunkra kell venni a Hazát.”** Hegedűs Lóránttól hallottam először a példát, és ha tehetem, mindig elmondom, hogy ki adott volna 2000 éve esélyt az ács fiának? Tehát ugye itt a marketing meg az egyebek, a római világbirodalom, a farizeusok művelt csapata és akkor a 12-ből az egyik már beépített ember. Ki adott volna 2000 éve esélyt annak, hogy az ő nevével lehet tisztességes embereket, jó szándékot, szeretetet, az emberiség számára reményeket adni?

Somogyi A.: Az európai, általános helyzetértékelés után, szűkítsük egy kicsit a kört. Sokszor szoktuk mondani a hallgatóinknak, hogy a lelkeszi szolgálatra való felkészítés, valójában a gyülekezeteink és ezzel együtt a magyar közösségünk megtartására, gyarapítására való felkészítés is. Ehhez a többletmunkához kell készségeket fejleszteni és kompetenciákat adni. Mert **a feladatunk a Kárpát-medencében élő magyar közösség és egyáltalán a magyar nemzet hitben és erkölcsben való építése, visszasegítése** egy – bocsánat a jelzőért – normális állapotba. Mindaz a nagy eszme, amit eddig elmondtunk, hogyan hat és hogyan érvényes ránk, magyarokra vonatkoztatva?

Szijártó I.: Sütő Andrásnak van egy szép képe „egyöntetőségünk csodaszarvasa” A mondabeli csodaszarvast üzzük valamennyien.. Ady írta: **„a magyarság szükség és érték az emberiség, és az emberiség csillaghoz vezető útján.”** Ezt az értéket kell őriznünk mindnyájunknak.

Somogyi A.: Onnan indultunk, hogy „hit és erkölcs”, és odáig jutottunk el, hogy Krisztus-hit és keresztény erkölcs létezik magyarul (is). Ebben a gondolatkörben kérik a tisztelt résztvevőktől egy-egy alátámasztó gondolatot: egy meghatározó ígét, vagy fontos idézetet – zárógondolatként.

Kováts-N. M.: Teleki Pál gondolatát szeretném megosztani, miszerint „én akkor fogok ünnepelni, amikor a hazának minden fia és minden lakosa összefog, és megszűnik a vállon keresztül való lenézés felülről és az irigység alulról.”

Dr. Zalka János püspök pedig 1894-ben az újonnan épült győri tanítóképzőben így köszöntötte a képzősöket: „Fiúk! A gőzkazánba annyi gőz kell, hogy az el ne repedjen, s a vezetékbe annyi villamosság, hogy el ne égjen, az ifjúságnak életében pedig annyi szabadság, hogy tönkre ne menjen. Jelszavunk: *Disciplina et industria! Fegyelem és szorgalom!*”

Lévai A.: Zárszavam a Szentírásból lesz, Pál apostolt idézem: „nem azé, aki akarja, sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené.”

Molnár J.: Jó lenne visszatérni oda, ahol voltunk, annak pedig egyetlen egy útja van, az pedig úgy hangzik: „*Keressétek először Istennek országát és annak igazságát, és ráadásnak minden megadatik néktek.*”

Hornyák L.: Csak egy idézetet szeretnék mondani, ami négy évig nekünk a gimnáziumi termünkben volt olvasható Thomas Mann üdvözléséből: „*Az igazat mond ne csak a valódit, fényt melytől világlik agyunk, hisz egymás nélkül sötétben vagyunk.*”

Szijártó I.: Ha Isten nélkül próbáljuk a dolgainkat rendezni, akkor valahol mindig megbicsaklunk. Ez az élet egyik nagy tanulsága. Tulajdonképpen csak azt a élet-tapasztalatot tudom mondani, hogy *vannak órák, amikor szólni reménytelen - de becsület.* És vannak helyzetek, mikor az ember széteszi a kezét, mert nem tud megoldást, de ott a jó Isten. Egy angol temetőben régi sír felirata: Itt nyugszik John Smith, embernek született, fűszerkereskedőként halt meg. Nincs súlyosabb teher, mint az ócska bálványok előtt elégetett életek hamuja.

Somogyi A.: Köszönve a kerekasztal résztvevőinek a jelenlétét és gondolataik velünk való megosztását. Engedjék meg, hogy búcsúzásként, zárszóként, megpróbáljam aprópénzre váltani azt, ami itt elhangzott. Mindazok után, amit hallottunk: „mit tegyünk atyám fiai, férfiak”?

Miben változzunk meg, vagy mi az, ami formálódjon, alakuljon bennünk? Elsősorban a hallgatóink, diákjaink felé fordulva kérem: óvakodjanak az igénytelenségtől. A vizsgákra való felkészülés során, a tanulásuk idején, legyenek maximalisták. Ne az legyen a cél, hogy „jaj, csak legyen meg a vizsgám”! Ne válasszák a félműveltséghez vezető utat! Emberileg tegyenek meg mindent a felkészülésük során, hiszen Önök, közösségeink javítására, összeszedésére, gyarapítására szegődtek. Emberileg tegyenek meg mindent és bízzanak az Istenben! Állítsanak példaképeket a fiatalok, a családok és az idősek elé is. **Mutassanak példát életükkel és szolgálatukkal.** Ezt egy mondattal tudom összefoglalni, mivel lelkészjelöltekről van szó: tanuljanak többet, mint eddig és vigyék többre oktatóiknál. Köszönöm a figyelmüket.

Győr-Révkomárom, 2016-03-04